

PAUL ZARIFOPOL. PORTRETUL ESEISTULUI PRIN EXCELENȚA

Alexandru CISTELECAN

Abstract

Seeing literature and its heroes with a malicious sympathy, but without inhibitions and with no trace of restrictive mentality, Paul Zarifopol is the advocate of total critical truth, of those exigencies that point out both the failures and the accomplishments. The first ones do not diminish the value of the last ones. We can speak about a 'free' mentality that is not accepted today, especially when we take into account the 'rebellious', every time a classic is partially or punctually penalized.

Camil Petrescu n-a fost nici primul, nici ultimul român iritat și exasperat de anumite îndărătnice însușiri naționale. Exasperarea lui în fața "duhului - sau geniului - improvizației" a ajuns un fel de leit-motiv, reluat adesea ca temă de meditație (în eseuri și publicistică), dar circulat și în opera literară propriu-zisă, sub forma contrasă a celebrei formule "Românii e deștepți". Un fel de punct culminant al acestor recriminări față de frivolitatea românească, față de euforia formelor fără fond (Camil fiind și el, în felul lui, un junimist în critica socială) îl constituie diatriba *Despre eseu*, un articol în care scriitorul vedea nu doar în literatura, dar și în cultura și știința națională, în organizarea administrativă și chiar în "structura" constituțională - o vastă, frenetică și pripită operă de improvizație, un fel de exaltată civilizație prinsă după ureche. Simbolul cultural al acestei vocații pentru imitația aproximativă, prin care se perpetua fericit și inconștient lipsa de fond și rigoare din cultura națională, era, pentru Camil, chiar specia "eseului", un fel de formă optimă pentru manifestarea "geniului lăutăresc" în cultură, al acelui talent ce improvizează totul doar trăgând cu urechea la alții.

În ciuda vituperanței (altminteri, desigur, motivate) a lui Camil, românii e câteodată (chiar dacă mai rar) și inteligenți, nu doar "dăștepți". Cazul cel mai patent din, probabil, toată istoria inteligenței la români e cel al lui *Paul Zarifopol*, un român care și-a făcut din inteligență o meserie, o vocație și care a devenit un fel de patron național al eseului, dovedind că suplețea și libertatea acestui gen nu se pot întreține cu o cultură de mîntuială, ci, dimpotrivă, pretind o maximă rigoare și o erudiție de fond mascată (sau chiar ocultată) într-o vervă de suprafață sau, în orice caz, într-un comportament nonșalant al ideilor. Inteligent cu ostentație, cu debordanță, nu doar la modul incisiv și provocator, ci mai degrabă la modul contagios, patologic, Paul Zarifopol e raționalistul absolut al literaturii noastre, un sceptic iremediabil, amenințat doar de propriile excese, și un estetic nu doar inflexibil, dar și integral. Inteligența și cultura lui, rigoarea și dezinhibarea, eleganța și spiritul disociativ erau într-atît de ofensive și evidente încît însuși Camil a trebuit să-l excepteze dintre eseistii condamnați în bloc, numindu-l "un spirit de relief european".

Opera publicată în timpul vieții e restrânsă la câteva volume: o antologie de literatură fantastică, în propria sa traducere, apărută în 1924 - *Vedenii*; și volumele de eseuri - *Din registrul ideilor gingașe. Pagini alese pentru a ține la curent pe tinerii cultivați și serioși*, 1926; *Despre stil. Note și exemple*, 1928; *Artiști și idei literare române*, 1930; *Încercări de precizie literară*, 1931; *Pentru arta literară*, 1934, apărut îndată după moarte. Volumele antume au fost reluate, aproape în întregime (dar nu fără contribuția "cenzurii"), în cele două volume intitulate *Pentru arta literară*, apărute sub îngrijirea lui Al. Săndulescu în 1971; o parte din publicistica sa e strânsă, de același, în alte două volume de *Eseuri*, apărute în 1988. Tot același istoric literar a început, în 1997, o semi-ediție de opere (*Pentru arta literară*), din care volumul al II-lea a ieșit în 1998. Partea de eseuri cenzurate a fost strânsă de același fidel îngrijitor în *Marxism amuzant* (1992).

*

Spirit rafinat, de o eleganță eclatantă a expresiei și argumentării, presărate cu ironii ascuțite și laconice, definitive, Paul Zarifopol a cultivat un elevat și paradoxal epicureism în literatură, trăind într-o neliniștită civilizație a polemicii, mereu alertat de un demon al contradicției, de nu chiar al negativismului. Singurul său copil (spiritual, firește), Al. Paleologu, afirmă despre opera sa că este "o operă polemică în mod funciar și în grad extrem" (*Ipoteze de lucru*), ba chiar că "nu se poate găsi nici o pagină de Paul Zarifopol care să nu fie virulent polemică". Eseistul a acționat, într-adevăr, cu o consecvență pe cât de nonșalantă, pe atât de inclementă, ca un sanitar al ideilor literare, al complexelor și mofturilor profesate de tagma literară, de la noi și de aiurea. Inteligența lui s-a exersat, ce-i drept, mai mult în negație, ceea ce i-a și adus faima de negativist programatic, de "nihilist" rafinat care-și transformă capriciile și ispitele contrariante (pentru bunul simț burghez) în argumente nu de puține ori sofistice. Verva lui negatoare, contestațiile aduse în avalanșă marilor statui literare, au trecut adesea în excese și Camil Petrescu avea, măcar parțial, dreptate să-i reproșeze unilateralizarea în negație, profesiunea de demolator literar absolut: "Asta nu e artă, astalaltă iar nu e artă, mai cu seamă asta nu e artă - parodia Camil judecățile stilat-orale ale lui Zarifopol. Bine, minunat! Dar atunci, care e artă? D. Zarifopol n-a spus-o niciodată și nici n-o va spune". Din nefericire, Paul Zarifopol nu s-a ținut de programul trasat de Camil, avînd, în câteva rînduri, nefericita inspirație de a ieși din specialitatea lui negatoare și de a face câteva exerciții de critică pozitivă, chiar admirativă, tocmai unde nu se cuvenea. Masacrelor la care el a supus mari nume ale literaturii - în special franceze (Renan, Maupassant, clasicismul aproape întreg, dar și Proust, iar dintre nemți - Goethe) -, în analize incisive, ce pot fi luate, chiar în abuzul lor, ca mostre analitice, Zarifopol le-a contrapus exaltarea romanului minulescian *Roșu, galben și albastru* sau pe cea a *Hronicului măscăriciului Vălătuc* a lui Al. O. Teodoreanu (despre care a afirmat, sfidîndu-și, nu doar riscîndu-și, tot scepticismul său structural, că "numele acestui tînăr artist poate fi de-acum titlu de capitol în istoria literaturii românești"!!!). Severitatea drastică aplicată marilor valori (cel puțin în accepția generală) contrasta atât de violent cu aceste entuziasme încît n-au fost puține perplexitățile stîrnite imediat de asemenea judecăți, ca și suspiciunile că Zarifopol nu s-ar pricepe la judecata critică a actualității, în domeniul căreia gustul său s-ar manifesta capricios și aberant, dacă nu cumva aceste "exerciții" nu pun în evidență, în materie de gust și criterii, o gravă carență. Pe bună dreptate, față cu asemenea judecăți hazardate, E. Lovinescu a afirmat că toți marii scriitori uciși în efigie de Zarifopol au fost, cu prisosință, răzbunați. Asemenea eclipse de gust sau derogări de la exigență - și încă de la o exigență fără sfîieli, ce mergea spre absolut - i-au adus lui Zarifopol, pe lîngă gloria neîmpărțită cu nimeni a scepticismului și estetismului, și pe cea a unei orientări absolut capricioase și derutante în literatura română. Riscîndu-și în acest mod, nu prea glorios, prezumtiva infailibilitate, Paul

Zarifopol n-a fost, totuși, mai puțin un spirit critic cu o orientare decisă, comprehensiv îndeosebi cu valorile moderne ale literaturii noastre (Arghezi, Ion Barbu, Vinea, Adrian Maniu etc.), dar și cu cele clasice (Eminescu - mereu admirat, Caragiale - despre care a lăsat unele din cele mai profunde și nuanțate pagini de exegeză). Ba chiar mai mult, îl putem surprinde pe Paul Zarifopol în flagrant delict de istoric literar, el fiind primul critic român care încearcă o recuperare modernă, o *actualizare*, a "primitivilor" poeziei noastre, relevând validitatea estetică, în contemporaneitate, a versurilor lui Dosoftei și Budai-Deleanu ori anticipările eminesciene ale unui Iancu Văcărescu, sau reactualizând, printr-o lectură proaspătă de estetic, poeți "clasați" precum Alexandrescu, Bolintineanu, Heliade sau Alecsandri. Mai mult schițe de studii decât studii propriu-zise (făcând parte, probabil, dintr-un proiect neterminat de "relectură" a istorie poeziei noastre), aceste fragmente denotă o viziune mult mai modernă, de "împospătare", asupra poeziei noastre vechi, mizând pe scoaterea ei de sub anatema maioresciană, anatema ce se resimte și în lectura lui Călinescu. Această lectură "actualizantă", ce relevă rafinamentul naiv al primilor noștri poeți, premerge lecturile, mult mai consistente și mai programatice, ce-i drept, făcute de Mircea Zăciu în *Viaticum*, de Eugen Simion în *Dimineața poezilor*, de Ion Negoșescu sau, mai recent, de *Istoria...* lui Nicolae Manolescu. Zarifopol e, desigur, precursorul tuturor acestora, cel puțin în privința criteriului "actualizant" și strict estetic al lecturii. Exercițiile sale de "revalorificare" anticipează metoda "insulară" a celor amintiți, scoțind stafidele din cozonacul cam fanat, de nu de-a binelea mucegăit, al operei ca întreg și relevându-le savoarea fragmentară. Nu e, de altfel, singura afinitate "postmodernă" a lui Zarifopol, acest gust pentru fragment și fragmentar, deși miza pe inteligență îl îndreaptă, volens-nolens, spre valori ce țin de claritate, precizie, ordine, spre opera structurată și bine vertebrată. Dar oroarea de sistem îl readuce printre contemporanii noștri din avangardă, ca pe un spirit eminent actual.

Exceptând însă aceste fragmente și recenzii cu entuziasme riscante dedicate unor cărți flagrant nepotrivite, Paul Zarifopol e un critic care - vorba lui Pompiliu Constantinescu - "n-vea inițiativă decât în negație". Inteligența lui e, din această perspectivă, "demonică", mereu ricanatoare și caustică, deconstructivă și subversivă. Pompiliu Constantinescu este, de altfel, și criticul care i-a stabilit cel mai exact locul în istoria ideilor românești, așezându-l într-o justă descendență și văzând în el "ultimul junimist din cultura română", unul "mai puțin sacerdotal ca Maiorescu, mai suplu ca spirit, mai nuanțat în negație, mai citit poate și mult mai modern prin sensibilitatea lui iritată". El a continuat însă, "organic și mai complex spiritul junimist, acordându-i încă un sfert de veac de viabilitate". Campaniile lui Zarifopol sînt, pentru Pompiliu, "reluarea, sub altă formă, a luptei contra formelor fără fond", iar cronicile lui - mai mult sau mai puțin literare - reprezintă "adevărate comedii de idei". "Dictator al inteligenței", Paul Zarifopol e, în viziunea aceluiași, "intelectualist ca substanță", dar un "autentic artist" în procedee, propagându-și ideile "temperamental", printr-un joc ambiguu "între maliție și seriozitate". "Zarifopol e un *jouisseur* al ideilor, conchide Pompiliu, se amuză cu ele, după cum alții cu șahul, iar paradoxul e categoria familiară a judecății sale". Încercînd să definească "ce-a însemnat Zarifopol pentru scrisul național", Pompiliu se contaminează, vrînd-nevrînd, de spiritul de negație al acestuia, acumulînd un șir de *definiții negative* ("n-a fost un cugetător, fiindcă n-a avut un sistem de idei închis; n-a fost un critic /.../, fiindcă n-a profesat o disciplină, cu toate răspunderile ei; n-a fost un creator de valori, fiindcă Zarifopol era prea sceptic spre a-și înălța idoli definitivi"), abia răscumpărate de definiția pozitivă din final: "l-am putea numi un voltairian, în sensul larg al cuvîntului, adică o totalitate de vioiciune, nuanță și zeflema intelectualistă".

Pentru Călinescu, într-o primă fază a comentariului, cea din *Istorie...*, lucrurile stau cu un diapazon mai jos, "divinul" încercînd să sintetizeze excesele negative ale - în fond -

acelorași calități revelate și de Pompiliu, acest "Saint-Just al criticii", cum a fost numit. După Călinescu, originalitatea lui Zarifopol ar consta în "maliția curat intelectuală" a atitudinii eseistului, care ar reprezenta "spiritul de negație a două rase sofisticate" (greacă și română). "Imediat vizibilă la Zarifopol, zice G. Călinescu, este persiflarea continuă și sistematică pînă la agasare", specializarea "în funcția de inteligență teribilă". "În groaza lui de moft - procedează Călinescu mai departe, în chiar spiritul celui caracterizat - Zarifopol e un mare moftolog, lipsit de gravitate, de simțul sublimului, ca orice om cu temerea statornică de a nu cădea în ridicol și în convențiune". Despre demersul critic zarifopolian, care pune mereu accentele pe defectele sau inconsecvențele operei abordate, Călinescu afirmă franc: "el cercetează un autor numai negativ, acoperind cu mîna părțile valabile din operă, ca să rămînem izbiți de pete", "coborîndu-se la instinctele rele ale oricărui fost școlar și luînd ca premisă valabilă oroarea omului incult ori mediocru de marea literatură". Proiectul critic al lui Zarifopol, al acestui, după Călinescu, "*illetré* cu cărți și studii universitare", e de a "susține savant unghiul de vedere al vulgului". Un Zarifopol agent sau apostol al gustului plebeian e, fără îndoială, o temeritate interpretativă care duce rafinamentul și chiar elitismul gustului și atitudinii pînă în contrariul lor, făcîndu-le să coincidă fericit cu vulgaritatea disimulată. Și asta în pofida numeroaselor și recurentelor intervenții exprese ale lui Zarifopol însuși împotriva gustului vulgar în literatură și împotriva proliferării lui, intervenții nu mai puțin drastice și ireversibile decît cele care vizau "moftul" academic și plafonarea în academism. Despre Zarifopol însă, care, cu toată distincția sa (ori din cauza ei), a stîrnit puternice și consecvente resentimente, s-au spus și lucruri mult mai grave. Viitorul, pe-atunci încă tînăr, Petre Pandrea l-a făcut, nici mai mult, nici mai puțin, decît "semănător de scepticism, improșcător profesional cu noroi în toate ideile sfinte și gingașe", văzînd în el pe unul "care neagă din viciul negației" și care ar trebui "înfierat ca otrăvitor al unei generații". Nici prietenii, de altfel, nu l-au scutit de accolade nemeritate, Mihail Ralea încoronîndu-l "rege literar al estetomanilor bucureșteni" și considerîndu-i opera "un sîngeros masacru al valorilor recunoscute". G. Ibrăileanu, de care-l despărțea o întregă estetică și-l apropia o reală prietenie, l-a caracterizat ca pe o sinteză de trei elemente contrastante: "În d. Zarifopol s-au întîlnit trei personaje care de obicei se evită: un erudit, un gînditor și un artist. Eruditul stă în umbră și pune cu discreție o știință de prim ordin la îndemîna gînditorului, căruia artistul îi împrumută straie de purpură și aur". Funcția dominantă, precum se vede, ar fi, în ipoteza caracterologică a lui Ibrăileanu, aceea a gînditorului, oarecum în descendența moralșiștilor francezi (reciclați, în cazul său, cu precădere, dar nu exclusiv, pe moravurile literare și pe "moravurile" literarului).

Revenind la observația, ea însăși excesiv malițioasă, a lui Călinescu, trebuie spus că, ce-i drept, lui Zarifopol îi plăcea să contrarieze, el înțelegînd interpretarea ca pe o provocare și pornind, principial, polemic, prin degajarea terenului de alte interpretări sau de poncifele adunate claie pe seama unei opere sau autor. Interpretările sale mergeau ostentativ - dacă nu și programatic - împotriva idolatriei literare oficializate, împotriva - am zice azi - *canonului*, el exprimîndu-și *gusturile* cu o tranșanță incisivă, menită să uluiască și să șocheze prin îndrăzneală mai întîi și apoi prin abilitatea demonstrației. Sînt multe statui pe care Zarifopol le dărîmă, nu atît însă din zel demolator și dintr-o vervă patologică a paradoxului contrariant, menit să-l evidențieze ca protagonist al comentariului în răspăr, cît pentru că ele nu intrau într-un concept de literatură în care premisele intenționale să nu fie contrazise de rezultate. În această zonă a inconsecvențelor care survin între "program" (fie el și implicit) și concretizarea lui sapă, de preferință - și cu folos - Paul Zarifopol, evidențînd cazuri de strălucită incomprehenșiune de sine. I s-ar putea, desigur, reproșa lui Zarifopol că a pretins prea multă omogenitate și coerență între enunțul programatic și epifania lui artistică, dar în nici un caz nu i se poate imputa că ar fi inventat el însuși aceste contradicții de sine ale autorilor. Dacă un

scriitor proclamă o profesiune de credință, Paul Zarifopol e interesat de felul în care acesta o și respectă. Dacă astfel de programe nu se mai regăsesc în operă, e, cel puțin în parte, îndreptățită observația că, măcar în calitate de "poeticieni", autorii respectivi sînt niște "închipuiți" care una spun și alta fac. Scandalos era doar faptul că Zarifopol recurgea la victime ilustre, exersînd pe celebrități consolidate. Un asemenea exemplu i-l oferă chiar Stendhal, romancierul care voia să profeseze stilistica transparentă, inactivă, a codului penal, dar pe care Zarifopol îl surprinde în flagrant de sentimentalism. Că aceasta scade sau nu meritele lui Stendhal, e o altă problemă: contradicția nu rămîne mai puțin evidentă. Rechizitoriile lui Zarifopol nu erau însă simple teribilisme gratuite, proferate de o inteligență excesivă ce și-ar fi luat drept țintă agasarea, prin paradoxuri, a judecății statuate. Victimele sale sînt, firește, celebrități, dar Zarifopol atacă în punctele în care acestea și-au pierdut (voit sau inconștient) coerența, acolo unde în scrisul lor survine un principiu falsificator, convenționalizant. Tranzanța afirmațiilor e, însă, întotdeauna neliniștitoare, după cum scandaloasă, premeditat perplexantă, rămîne "familiaritatea" irespectuoasă a termenilor, lipsa lor francă, ostentativă, de academism. Caracterizările lui Zarifopol au, desigur, o regie a șocului, a neliniștirii, și ele pornesc, de obicei, năucitor prin ireverențiozitatea dezinvoltă a judecății. Despre același Stendhal, surprins în flagrant de convenționalitate literară, el afirmă cu un - cel puțin aparent - total irespect: "A fost un țicnit ilustru. /.../ Privindu-l de aproape vom zice dar: iată un adolescent pînă la moarte. Un adolescent impotent. Cherubin cu defect genital. /.../ Opera de rezistență a acestui om o formează însăși figura și viața lui, de el făcute cu singulară trudă: un manual clasic pentru adolescenții pînă la moarte, de categorii diverse /.../. Înțeleg adolescentul ca tip psihic, durabil toată viața". Efectele acestor persiflări sînt sporite, și nu puțin, de utilizarea unui limbaj aparent nespecific criticii, ale cărei tehnicisme sînt, aproape premeditat, evitate (și la care Zarifopol nu recurge decît în caz de nevoie). Această deconvenționalizare a criticii și a limbajului ei e efectul unui rafinement, nu al unei deficiențe (de gust ori de exprimare), Zarifopol împrumutînd în exegeză limbajul franc, "deprofesionalizat", tocmai spre a evita blazarea limbajului consacrat. Dacă nu opera, cel puțin abordarea aceasta de tip provocator capătă, brusc, altă vivacitate. Dintr-un unghi de maximă (poate excesivă) exigență sînt exprimate rezervele și în cazul unor scriitori altfel admirați, cum ar fi, de pildă, Goethe, a cărui proză, pentru Zarifopol, "e în total neutră și flască; surprize de nici un fel; nici diversități de ritm, nici frază care să culmineze, nici un cuvînt strălucitor neașteptat. O pastă cenușie, ce alunecă în monotonă prelingere", "sincer lizibile" rămînînd doar, "afară de unele părți din *Faust*, versurile lirice". Acest mod de a admira fără nici un entuziasm, acest mod *caustic* al admirației, părădind mai degrabă o execuție decît o osana, îi e specific lui Zarifopol, al cărui registru de entuziasme e drastic dijmuit de scepticismul său radical și programatic (ce n-are însă nimic cu simpla fandoseală negativistă). Programul lui Zarifopol a fost unul integral *criticist*, nu doar în semnificația lui literară, ci și în sensul mai larg al termenului, ce privește întreaga construcție culturală. E drept însă că acest program a fost profesat, de nu cu prioritate, măcar cu mai multă strălucire și consecvență, pe linia lui negatoare, iritantă și problematizantă. Criticismul (moștenire junimistă, maioreșciană, în felul ei) e însă, pentru Zarifopol, mai mult decît o aptitudine personală, acțiunea critică, raționalistă fiind, în viziunea sa, chiar menirea istorică a propriei generații: "Menirea istorică a generației noastre a fost să întrețină un raționalism critic necruțător. Noi am urmărit ideea de autoritate cerîndu-i, oriunde o întîlneam, justificare rațională, batjocorînd-o fără milă oricînd o surprindeam că ascunde în ea simpla stupiditate a primitivului - setea elementară a bestiei obtuze și leneșe de a robi pe celălalt, pentru a dospi apoi în dobitocească tihnă". "Întreținerea" acestei atitudini de raționalism critic denotă conștiința unei continuități de acțiune, ceea ce arată că Zarifopol nu era un (post)junimist fără voie, inocent.

Temele majore ale eseisticii zarifopoliene vor fi, de altminteri, tocmai curente irationaliste ale veacului, manifestate atît în literatură cît și, în general, în domeniul gîndirii sau în cel social. Eseurile lui Zarifopol sînt, de regulă, "improvizații" provocate și stîrnite de cele mai variate pretexte, între acestea un loc de cinste ocupîndu-l temele ostentativ frivole, lipsite nu doar de tradiționala măreție și distincție academice, dar și de minima distincție "culturală". (Ele nu sînt cu nimic mai puțin libere decît, să zicem, eseurile din *Mitologiile* lui Roland Barthes, profesînd cam același spirit neînhibat de tema în sine și de prestigiul ei convenit). De la o informație de ziar, de la un zvon sau de la o opinie aflată în circulație, de la o lectură recentă sau de la observarea moravurilor, a tabu-urilor și sclifoselilor culturale Zarifopol ajunge, de îndată, printr-o franchețe care e deopotrivă una de exprimare și de gîndire, la considerații generale, dezvoltînd cu o vervă malițioasă inepuizabilă cele mai paradoxale considerații morale, spirituale, estetice sau politice. Constantele reflecției (și iritării) sale se plasează, aproape toate, în zona excitațiilor iraționale, Zarifopol tratînd cu otrăvuri disociative eficiente atît instinctualismul, cît și vitalismul, misticismul, în general toate entuziasmele extra și infra-raționale și tot ceea ce scoate rațiunea umană dintre distincțiile speciei și din locul ei central într-o definiție a omului. Toate aceste orientări și curente, cu apostoli extravaganzî sau savanzî, îl preocupă, atît în răsfrîngerea lor literară, cît și ca sisteme de idei ce conduc la atitudini. Ceea ce-l irită sistematic este, mai ales, "repertoriul bleg al substantivelor patetice", sloganurile preluate fără examen și transformate într-un fel de "propagandă" ce tinde să tranșeze rațiunea umană. Avîntul iraționalist al curentelor de gîndire contemporană, fie ele de import, fie - mai puțin, ce-i drept, dar nu mai puțin vehemente - autohtone, e principala țintă a vervei corosive a lui Zarifopol. Absolutizările aduse de noile orientări irationaliste, într-un fel de ofensivă generală împotriva rațiunii, îi stîrnesc disprețul prompt și asupra lor se exersează cu o ironie ireductibilă, caricaturizînd acest mod de gîndire și relevîndu-i excesele. Recent - pe atunci - inventata psihanaliză e una din temele pe care Zarifopol își aplică disociațiile dictate de un bun-simț al rațiunii. Scornită de "un profesor de boli nervoase - e vorba de Sigmund Freud, firește - om prea original, cum sunt adeseori doctorii de nebuni", psihanaliza ajunge o metodă interpretativă care, transplantată în literatură, deformează grav procesul creativ, mult mai complex în motivații, în viziunea lui Zarifopol, decît monotona dialectică a sublimării și defulării unui instinct reprimat: "Nu e de înțeles, afirmă Zarifopol, ca erotica perturbată să fie izvorul unic al producției poetice. Pansexualismul doctorului vienez este o obsesiune personală costumată ca teorie medicală cu pretenții filosofice /.../ Afară de specificii bolnavi erotici, oamenii sînt mînați mult mai violent de apetituri economice și de setea supremă a stăpînirii și a gloriei decît de poftă și ambiții sexuale. (Ceea ce, în paranteză fie spus, psihanaliza ulterioară, a lui Jung și Adler, i-a dat dreptate lui Zarifopol. Dacă ar fi, totuși, să-l luăm în serios pe amatorul de psihanaliză din Zarifopol, el ar ține mai degrabă de școala adleriană decît de celelalte, cel puțin în măsura în care o afirmație de tipul "în sufletul scriitorului trăiește uneori foarte viguroasă setea de putere" ar fi una făcută în grav și nu doar pentru contrarierea "mitologiei" scriitoricești autoflatante). Mulțimea oamenilor se consolează lesne și simplu de primele insuccese erotice /.../ și puțini au memoria sexuală așa de nenorocită". În modul său tipic, de suprem laconism ironic, Zarifopol împinge în ridicol teoria freudistă rezumînd-o într-o caricatură: "De necaz că fatalitățile vieții sociale nu i-au lăsat și nu i lasă a se ocupa numai de singurul lucru pentru care într-adevăr au vocație, oamenii au inventat /.../ religie, filosofie, artă, știință, tehnică, în sfîrșit, tot ce face omul în afară de ce ar trebui și ce ar vrea el, sincer vorbind, să facă". Cam aceasta e modalitatea prin care Zarifopol execută marile teorii irationaliste: evidențindu-le grotescul propriilor excesivități.

Intuiționismul lui Bergson, altă poartă de asalt împotriva rațiunii, nu produce, la rîndul său, mai mici calamități culturale, deschizînd calea unui exhibiționism al eului care - mînat

numai de aspirația spre autenticitatea trăirii - va abandona orice rigoare, înțeasă ca pură constrângere. "S-a deschis - zice Zarifopol - /.../ sub protecția unui autor filosofic, drum neîngrădit sofismului impudic și incompetenței fără scrupule. Prostia și frivolitatea diletantă se pot răsfața acum oricât de mitocănos, dospind glorioase în cuibar răsfațat cu embleme filosofice". De aceeași teapă și cu efecte similare în plan cultural i se pare lui Zarifopol și energetismul sau teoria elanului vital, scoase, în prima fază, cu mult înainte de a fi transformat în pionierul postmodernismului și al gândirii slabe, din Nietzsche. Argumentele de idee sînt (cum e și cazul cu Nietzsche) adesea copleșite de iritare și Zarifopol își mîna discursul nu doar pe o linie caricaturală, dar și pe una pamfletară, uzînd și abuzînd de aspecte care se află mult dincolo de dezbaterile de idei în sine. Aceste abuzuri de invectivă, care recurg și la argumente neloiale, *ad homines*, pregătesc însă, la Zarifopol, terenul pentru atacul iminent asupra ideii centrale. Execuțiile nu se dau în lături de la a începe prin "compromiterea" omului, spre a face mai eficientă, apoi, compromiterea ideii: "Printre propăgătorii literari ai acestui vertiginos chef de energie, cine poate uita pe feciorul micului pastor saxon, pe vulgarizatul aristocrat Fr. Nietzsche? Acest suflet de preot prin naștere, un evlavios deghizat în ateu, veșnic iritat de probleme de viitor și de mîntuire, a fost idolul cărturăresc al multora /.../ Un filolog genial și isteric, în ființa căruia se amesteca micul burghez neamț, hipnotizat încă de lustrul prestigios al cizmei iunkerului, cu un umanist poet, a cărui minte era spasmodic zbuciumată de icoane din străvechea tragedie grecească. Pentru dînsul catastrofa violentă și perpetuă ajunge dogmă supremă și singurul postulat nobil. Omul trebuie să trăiască în primejdie continuă, veșnic biciuit de emulație, turbat de pofta de întrecere. Ideea de luptă dușmănoasă cu celălalt, în grad de obsesiune absolută, rivalizarea ridicată la manie, extaz războinic la paroxism" - acesta e, într-un rezumat contras ca o caricatură, nietzscheianismul în viziunea lui Zarifopol. Firește, toate aceste iritări zarifopoliene nu au ca primă adresă pe "inventatorii" acestor teorii sau sisteme, ci vulgarizarea lor ulterioară, entuziasmele propagandistice ale orientărilor iraționaliste, cu consecințe imediate și asupra literaturii, demisă, sub pretextul fluxului de autenticitate, din rigoare și construcție.

Împotriva acestei invazii a subconștientului și a paradei instinctualiste, mai mult sau mai puțin pornită de filosofi, Zarifopol ridică, patetic și el din desperare, steagul raționalist, cerînd întoarcerea "înapoi la precizie, la raționalitate consecventă și responsabilă". "Ontologia" lui Zarifopol e centrată pe rațiune și pe prerogativele exploratorii ale acesteia, pe controlul pe care ea îl poate exercita asupra "subteranelor" umane. Demisia rațiunii și compromiterea ei reprezintă, pentru el, simptome grave ale căderii din condiția umană, ilustrată tocmai de hegemonia rațiunii: "Înverșunarea contra inteligenței științifice, speranța deșănțată de a compromite cugetarea abstractă și raționamentul, sunt nerozii ridicole și totdeauna un simptom semnificativ de istovire cerebrală. Trîndăvia creierului european ar trebui să fi ajuns aproape de ultima tîmpenie, dacă l-am judeca după larma locurilor comune cu care literato-filosofi intuiționiști ameteșc lumea mare". Rațiunea e, pentru Zarifopol, nu o prerogativă umană printre altele (și nici o "mică insulă într-un ocean", ca pentru Jung), ci "proiectul" spre care tinde, irepresibil, omul, în toate domeniile cunoașterii (de sine și a lumii). În toate acestea ea nu poate fi eludată fără a frustra condiția umană de esențialul ei: "Mintea noastră tinde neîndurat la precizie, indiferent de obiectul spre care se îndreaptă. /.../ mintea suferă tot așa de puțin mofturi sau stupidități sentimentale (fie umanitar duioase sau obraznic imperialiste) în istorie, în filosofie, ori în teoria politică, ca și în fizică sau în mecanica cerească". Exercițiul rațiunii, cu regulile lui, duce la îmbogățirea cunoașterii, la un spor de ființă, în ultimă instanță: "Argumentarea nu-i un joc steril. A găsi raporturi între idei este o viguroasă fecunditate a spiritului și o sporire reală de cunoștințe. În ea, judecata își simte puterile proprii și bogăția ei independentă de experiență". "Dogma" lui Zarifopol e, așadar,

raționalismul, exersat cu inteligență și subtilitate în toate domeniile cunoașterii, rațiunea fiind atributul definitoriu al omului.

Critica literară practică, oricât de incidental, de Zarifopol se trage din aceste premise raționaliste și ea ambiționează să explicitizeze opera pînă la limita - mereu împinsă mai departe - a misterului "neraționalizabil". La limită însă, această sferă misterioasă, inefabilă, e mereu agresată de progresul rațiunii, ce primește sfidarea operei ca pe o provocare la explorare. Zarifopol, în bună descendență maioreșciană, la noi, a fost un apărător al autonomiei esteticului, militînd, în destul de multe polemici, pentru dreptul criticii estetice - sau măcar pentru egala ei îndreptățire față de alte "lecturi". O cordială polemică pe aceste teme a purtat, între alții, cu G. Ibrăileanu, cel care, în toiul discuției, l-a avertizat că "critica estetică e scurtă și nu rentează". Ibrăileanu reducea, cel puțin aici, critica estetică la enunțul concis al judecării de valoare, ignorînd că această sentință finală e consecința unei argumentații și al unui probatoriu specific, din care ea rezultă pe cale de consecință. Judecata estetică nu se reduce la "cartea e bună, f. bună" etc., pentru că ea implică, pas cu pas, întreg demersul analitic. Exegeza e o continuă valorizare, analiza e o judecată implicită. Pe această poziție stă Paul Zarifopol, cerînd, măcar din bun simț, dreptul de preeminență al criticii estetice, fie și numai pentru că "înainte de a căuta explicări unei opere de artă n-ar fi rău, desigur, să arătăm ce e aceea o operă, cum e făcută, din ce intenții artistice e născută, cu ce mijloace artistice e realizată, ce e în ea ca artă, individual, și ce e tradițional". Validarea estetică a unei opere e operația primordială, și această validare implică acea "atenție la unic" prin care o operă se izolează și se inseriază totodată în tabla valorilor. Zarifopol nu e, în principiu, împotriva acelor lecturi sau metode care "instrumentalizează" literatura, folosind-o ca "document" pentru altceva, și ignorîndu-i tocmai specificitatea originală, genuină. "Întrebuițarea literaturii - zice el - poate fi civică, domestică ori exclusiv particulară; poate fi și estetică". Dar înainte de a intra în ciclul "întrebuițărilor" care-i transcend sau îi ignoră specificul estetic, literatura trebuie "probată" ca fapt de artă. "Se poate nădăjdui, adaugă el, că chiar inteligențelor elementare le stă în putere să se lumineze într-atîta ca să vadă că e normal și oarecum obligatoriu să interpretezi arta mai întîi estetic, să o judeci după norme artistice, fiindcă e artă, și nu de alta. Pe urmă, liber este oricine să întrebuițeze arta cum îl taie capul. Mi se pare că postulatul acesta e modest". Nu chiar atît de modest de vreme ce a trebuit mereu să-l apere. Oricum, Zarifopol denunță tocmai grava inadecvare din judecata literară comună, faptul că literatura e mereu filtrată moral (patriotic, civic etc.), în vreme ce alte "produse" sînt răsfațate cu o judecată estetică. "La mîncare, la îmbrăcăminte și confort, toată prostimea se compune din esteți absoluți și pasionați. Aceștia toți, cînd e vorba de literatură, devin moraliști gravi". Aceste atentate asupra esteticului și asupra dreptului la judecata estetică, drept convenit în primul rînd artei tocmai pentru că e domeniul ei specific, nu vin însă doar dinspre "diletanți", ci și dinspre profesioniștii criticii literare. Critica biografică, critica sociologică, cea psihologică sînt, pentru Zarifopol, metode de pervertire a discursului literar, moduri de instrumentalizare a lui pentru cu totul alte obiective decît judecata estetică (sau critică, ceea e totuna pentru el). Pretențiile științifice ale acestor orientări sînt astfel sancționate de eseist: "Serios și științific e să afli bine-bine cîte amante a avut omul-poet și care, și cum, și cînd, și unde, și de cîte ori, și cît timp... Sau să vezi cum se potrivesc sau nu se potrivesc figurile închipuite de literat cu oamenii și cu regimul societății respective, să găsești oarecum cheia istorică a operei...". Toate aceste demersuri ocolesc însă tocmai specificitatea estetică a operei, ele intrînd, pentru Zarifopol, în categoria "criticii coanei Tarsița", celebrul personaj caragialean care, întrebata ce învinuire poate aduce nurorii sale, replică prin "Apoi, ai cunoscut-o dumneata pe mă-sa, ce pramatie era!" "Critica coanei Tarsița" e întreaga critică, cu metodă sau fără, științifică ori nu, care ocolește răspunsul la întrebarea fundamentală despre existența ca atare a operei, existență care

nu poate fi decît estetică. Critica biografică - fie și cea făcută de Sainte-Beuve - se naște, pentru Zarifopol, dintr-o "psihologie a iatacului" și reprezintă doar cazul înalt al "mahalagismului distractiv", atras de culisele vieții și nu de operă. Suferințele inventariate și "documentate" de viața autorului nu sînt nicidecum un argument pentru valoarea artistică, întrucît o "strofă din Eminescu se deosebește de o piftie oarecare de idei pesimiste" prin investiția de creativitate, nu prin numărul și profunzimea decepțiilor parcurse în viață. Biografia unui scriitor trebuie redusă, în viziunea lui Zarifopol, la "faptele care luminează activitatea lor superioară", creativă, întrucît "anecdota dichisită" nu este decît "un ingredient pentru secături". Critica de tip istorist e un alt tip de discurs care atentează la specificul literar, înstrăinîndu-l din domeniul său singular și utilizîndu-l ca document: "maniera istorică /.../ de a trata stilul a îndemnat pe mulți să considere arta, în special pe cea literară, numai ca un mijloc de informație istorică ori sociologică". Literatura, vrea-nu vrea, intră, de la sine, într-un proces de "documentalizare", înscriindu-se în corpusul de documente al epocii. (După cum, nu mai puțin, istoria, cu vremea, se "literaturizează", fiind atacată de o mutație estetică). Așa o folosesc azi, mult mai mult decît pe vremea lui Zarifopol, toți savanții în mentalități și imagologie, cu atît mai vîrtos de cînd "studiile culturale", ca talmeș-balmeș, au luat locul disciplinelor specifice. Atîta vreme cît nu ridică pretenții de valorizare critică, astfel de lecturi își au, firește, îndreptățirea lor, dar nu prin a scoate din cauză lectura estetică, singura specifică. Alt moft ridiculizat de Zarifopol e cel reprezentat de lectura "weltanshaung-ului" dintr-o operă, concretizat în obiceiul de "a scoate din opera unui artist concepții unitare despre lume și viață". "Omul de bun simț, zice ironic Zarifopol, deschide cartea ca să ia de acolo ceva idei", dacă nu poate lua cumva o concepție întreagă. Literatura nu propune însă asemenea sisteme și în organismul ei "ideile" ca atare nu reprezintă un indiciu de profunzime sau valoare ("în poezie, gîndirea, îi spusese Maiorescu lui Panait Cerna, autor de "poezii filosofice", e un lucru al dracului"), "cosmogonic, comic sau erotic, cuprinsul intelectual - zice Zarifopol - nu creează ierarhie estetică". Valoarea rezultă doar din analiza "unicității", din exegeza discursului ca *integralitate*, fără putința de a rupe critica în fragmente și de a o specializa în aspecte (stilistice, de conținut, de subiect, tematice etc.). Textul ca atare e o valoare complexă ce trebuie abordată din unghiuri simultane, complementare. Analiza *subiectului*, să zicem, înseamnă, de fapt, analiza integralității operei: "pentru noi, *subiect* al unei lucrări literare e tot ce ne dă autorul în ea, și întocmai cum ne dă acel tot. Noi nu raportăm lucrarea la un gen literar, sau cel puțin această raportare e de interes mult prea secundar". Stilul unui scriitor nu e, din această perspectivă, o categorie disjunctibilă de viziune, temă ori subiect: "critica stilului implică fatal critica gîndirii". Între elementele care decid asupra valorii se află, desigur, într-o critică a "unicității", originalitatea, aflată într-un raport dialectic cu "tradiția", întrucît "tehnica lirică, a povestirii sau a teatrului, evoluează în formă de tradiție". "Originalitatea nu se afirmă întreagă decît prin opunere față cu o tradiție, și această opunere trebuie să se facă în cît mai deplină cunoștință de cauză", Zarifopol nevăzînd prea bine "geniul pur și neprihănit", redus la zestrea lui naturală și neinițiat în tradiția în care lucrează. Rafinamentul său respinge atît literatura plîngăreată, sentimentaloidă, cît și literatura ce mitologizează originile și primitivismul, exaltînd franchețea "animalului" uman spontan și necorrupt. Militanța "întoarcerii la origini", la genuitatea "omului primordial", toată reveria primitivității propagată de unele orientări literare e astfel ridiculizată de Zarifopol: "Ce calm și senin trebuie să fi fost Strămoșul, în peștera lui plină de poezie, de băligar și de suflu mistic, unde nu vedea decît un topor și trei cuțite de piatră". Nici literatura "autenticității", care exalta și ea "profunzimile" ancestrale, încercînd să sloboadă glasul reprimat al primitivului, nu-i stîrnește entuziasmul, mai ales atunci cînd ea vrea să recupereze "condiția" adamică, în "armonie cu natura", a omului, chinuindu-se să revină, cît de cît metaforic, totuși, la poziția "în patru labe, poziția solidă și

firească, baza adevărului vieții intuitive, normale și ușoare". Cultul acestor spontaneități, al acestor autenticisme care caută expresia directă, neviolată de convenționalitatea literară, e caricat drastic de Zarifopol: "Palma rezumă stilul epocii: are concizia expresionistă și spontaneitatea bergsoniană". Literatura de inimă, scrisă cu sentiment, cu afecte revărsate, e un alt sistem de mofturi literare, a căror ipocrizie e dată astfel în vileag: "Stilul doinei /.../ caracterizează muzica neamurilor care, la supărare, spintecă burțile, taie urechile și nasul, scot ochii, prăjesc pe jăratec - tratează, prin urmare, cu o fantezie excesivă sensibilitatea aproapelui". Această literatură nu e, pentru Zarifopol, decît o continuă poză patetică: "Literatul sentimental pare neconținut să arate cu degetul cînd spre inima lui, cînd spre a publicului. Iar subiectele și stilul constituiesc pentru dînsul o mînușă roză în care își îmbracă mîna cu care gesticulează emoțional". Există, de altfel, o întregă clasă de motivații "creative" care folosesc literatura pentru etalarea "autorului", scriitorii producînd de zor "poezii și nuvele pentru a-și da în vileag cu zgomot fericiri intime, legitime ori nu, ori pentru ca să se publice ca martiri ai unor suferințe tot atît de intime și casnice... În sfîrșit, pentru a-și face reputație de oameni foarte sensibili, umanitari, milostivi". În toate aceste cazuri, "literatura este un mijloc de poză, pueril și impudic". Firește, aici pot intra, cu bon în regulă, destule capodopere, nu numai grosul literaturii, ceea ce readuce, printre actuale, rațiunile psihanalizabile ale creației. Privind literatura și eroii ei cu simpatie malițioasă, dar fără inhibiții și fără nici o urmă de mentalitate tabuizantă, Paul Zarifopol este partizanul "adevărului critic integral", al acelor exigențe care relevă deopotrivă căderile și realizările, cele dintîi nefîind menite, în ce-l privește, să scadă cu nimic meritul celorlalte. Avem de-a face iarăși cu o mentalitate dezinhibată, nici azi admisă, dacă ținem seama de "revolta" iconodulilor ori de cîte ori vreun clasic e, parțial sau punctual, amendat. Pentru Zarifopol însă, această mentalitate de cloșcă ce vrea să apere "miturile" literare de orice problematizare, de orice judecată negativă și de orice contestare, prelevîndu-le ca pe niște mumii intangibile, nu e decît manifestarea culturală a "logicii mamițelor": "Unii diletanți pretind să tratăm operele celebre așa cum 'mamițele' din mahala își răsfață 'pușorii', ascunzînd poznele și defectele acestora. Pentru cine nu are logica mamițelor, o bucată rea nu scade valoarea unei bucăți bune din aceeași operă". Lucrul e ușor de admis, firește, dacă e vorba de poezie sau de proză scurtă. Dar dacă e vorba de "capitole" afectate ale vreunui roman, problema nu mai pare chiar atît de imediat admisibilă. În subsidiar cel puțin se strecoară, prin aceste criterii, o mai mare flexibilitate a rigorii critice, dacă nu chiar o opțiune, fie și nemărturisită direct, pentru "critica fragmentelor", a stafidelor, ceea ce reduce din cota de exigență a "construcției" și a "integralismului" judecății.

Sînt multe puncte în care viziunea critică și înțelegerea literaturii, așa cum au fost ele profesate de Zarifopol, sînt coincidente cu cele ale lui E. Lovinescu, chiar dacă unele calități sau poziții comune - scepticismul, autonomia esteticului ș.a. - nu prea seamănă între ele, în felul în care le poartă fiecare. Post-junimismul amîndurora (mai conservator al lui Zarifopol decît al lui Lovinescu, cel puțin în disputa "formelor fără fond") s-a unit cu un comun efort de promovare a modernității și de "intelectualizare" a literaturii noastre. Zarifopol, chiar dacă n-a făcut o teorie din asta, a împărtășit și el "mutația valorilor estetice", folosită pe larg în critica clasicismului. Și pentru el, ca și pentru Lovinescu, operele suferă o mutație "estetică" sub presiunea timpului (și a spațiului), actualitatea (sau contemporaneitatea) intrînd astfel, mai pe ușa din dos, în determinarea receptării. "Cititorii dintr-un anumit timp și loc au cam aceleași trebuințe și același gust. Depărtarea în timp și deosebirea de dezvoltare istorică sunt obstacole mari în calea înțelegerii /.../ celebritățile artistice de care ne despart sute ori mii de ani ne sunt, obișnuit, iremediabil străine /.../ Ele au un prestigiu savant", dar comunicarea e obstrucționată de această dislocare istorică. "Veșnica tinerețe a modelelor este - zice Zarifopol

- o frază ineptă, ieșită din minți strâmbe și leneșe", "admirația curentă pentru lucrurile vechi" nefiind decît "un moft de educație".

Bibliografie

- *Paul Zarifopol - Pentru arta literară, I-II*, Ediție îngrijită, note, bibliografie și studiu introductiv de Al. Săndulescu, București, Editura Minerva, 1971
- *Paul Zarifopol - Pentru arta literară, I-II*, Ediție și prefață de Al. Săndulescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, 1998
- *Paul Zarifopol - Eseuri, I-II*, Ediție îngrijită de Al. Săndulescu și Radu Săndulescu, București, Editura Minerva, 1988